

משנתו החינוכית של הראי"ה קוק

ומשמעותה לדורנו

כתיבה: הרב ד"ר יוחאי רוזיק- מפמ"ר מחשבת ישראל

יסוד משנתו של הראי"ה קוק מבוסס על צמד מילים: "האחדות הכוללת". בהתאם להשקפתו גורס הרב: "הכל מוליך אותנו למקום אחד. לא יש נשמה בודדת, גרגרית, גדועה בהווייה כולה, אלא הכל מחובר, משורג וארוג".¹ משמעות הדברים היא שהבריאה כולה מהווה אחדות אחת והאדם, הנברא בצלם אלוקים, מצוי במרכזה.

הסתכלות אחדותית זו מקנה משמעות מיוחדת לתהליך החינוכי. תפקיד המחנך אינו מתבטא רק בעיצוב אישיותו ותכונותיו של הלומד, אלא בעיקר בסיוע לחשוף את ה"אני", הטמון ביסוד אישיותו, ולגלות את ההתאמה הקיימת בין פנימיות הלומד שנברא "בצלם אלוקים" לבין הבריאה בכלל. התאמה זו מתבטאת בדברי הרב: "אם תרצה בן אדם הסתכל באור השכינה בכל היקום... דע את עצמך ואת עולמך... עלה למעלה עלה כי כח עז לך... דרוש אותם וימצאו לך מיד".² במקום אחר התייחס הרב קוק באופן ממוקד יותר לנושא זה וכתב: "באים מחנכים מלומדים, מסתכלים בחיצוניות, מסיחים דעה גם הם מן האני, ומוסיפים תבן על המדורה, משקים את הצמאים בחומץ, מפטמים את המוחות והלבבות בכל מה שהוא חוץ מהם, והאני הולך ומשתכת, וכיוון שאין אני אין הוא, וקל וחומר שאין אתה".³

השקפה חינוכית זו מציבה בפני הלומד אתגר ייחודי. בראש ובראשונה מדובר בפיתוח אישיות ויצירתיות המותאמים לעולמו הייחודי של הלומד: "כל אדם צריך לדעת שקרוי הוא לעבוד על פי אופן ההכרה וההרגשה המיוחדת שלו, על פי שורש נשמתו, ובעולם זה... ימצא את אוצר חייו".⁴ הדגשת ייחודו של האדם מעניקה ללומד ביטחון ולגיטימציה להמשיך ולעסוק בתחום המתאים לו, בהתאם לטבע נפשו, גם במקרים בהם נחשב "חריג" במתכונת המקובלת. ביטוי להשקפתו נתן הרב בספרו "ערפילי טוהר" בווידוי אישי: "אני צריך למצוא

¹ הראי"ה קוק, אגרות ראייה, כרך א', עמ' שטז.

² אורות הקודש, חלק א', עמ' פג-פד.

³ אורות הקודש, חלק ג, עמ' קמ.

⁴ שם, עמ' רכא.

את אושרי בקרבי פנימה, לא בהסכמת הבריות, ולא בשום קריירה איזו שתהיה... כל מה שאתיר לעצמי להיות מקורי ולעמוד על רגלי עצמי בהכרה פנימית... יותר יאיר לי אור ה"י".⁵

הכרת האופי הפנימי ופוטנציאל התכונות האישיות יאפשרו לתלמיד אמונה בכוחותיו: "כל מה שהאדם יודע יותר את ערכו, ככה ערכו באמת גדול הוא"⁶. לפנינו אם כן תהליך של מעין "נבואה שמגשימה את עצמה". ככל שהאדם יהיה יותר מודע לכוחותיו, יגדל בטחונו העצמי ועוצמת יכולת השפעתו על הסביבה. ביטוי משמעותי להשקפה זו נתן הרב בספרו "אורות התורה" העוסק בדרכי לימוד תורה: "האדם הישר **צריך להאמין בחייו**, כלומר שיאמין בחיי עצמו והרגשותיו ההולכות בדרך ישרה מיסוד נפשו, שהם טובים וישרים ושהם מוליכים בדרך ישרה"⁷.

דומני כי נוכל לסכם את העיקרון החינוכי שהצגנו לעיל בדברי בנו יחידו של הרב קוק, הרב צבי יהודה קוק, שהוגדר על ידי אביו "כמי שמתרגל לעמוד על דעתי ולהקשיב לשיח נשמתי"⁸, במאמרו "התרבות הישראלית" כתב הרב צבי יהודה:

"החינוך של האיש הפרטי הלוא ההוצאה מכוח לפועל, מהעלם לגילוי, את הכוחות והכישרונות הנמצאים בנפש הילד בטבעה, או הראויים לפי טבעה להתקבל בה ביותר מתוך ההשפעות החינוכיות השונות. כשגורמי החינוך- ההורים והמורים, הספרות והסביבה של הילד- מותאמים ומכוונים לשכלול כישרונו הטבעי ופיתוחו בדרכי החיים השונים, אז החינוך הוא מוצלח וטוב. ובהפך, כשכישרונו הטבעי של הילד נעזב, אם לא יפותח ולא ישוכלל, כשגורמי החינוך מכריחים וכופים אותו לצד אחד, המוזר לו לפי טבעו, הרי הוא נעשה גבר לא יוצלח"⁹.

הראי"ה קוק אינו מסתפק בגילוי וחתירה לחשיפת ה"אני", אלא מבקש לחבר את ייחודו של האדם והתאמתו לספירה הלאומית- כנסת ישראל. היחיד בעם ישראל שואב את כוחותיו מחיבורו אל האומה הישראלית ובאמצעותה הוא מתחבר אל בורא עולם: "יש שהוא שר שירת נפשו ובנפשו הוא מוצא את הכול... ויש שהוא שר שירת האומה, יוצא הוא מתוך מעגל נפשו הפרטית.. והוא מתדבק באהבה עדינה עם כלליות כנסת

⁵ ערפילי טוהר, עמ' לא.

⁶ אורות, עמ' קס"א.

⁷ אורות התורה, עמ' נט.

⁸ אגרות הראי"ה, חלק א', עמ' קכא.

⁹ לנתיבות ישראל, חלק א', עמ' ז.

ישראל... ויש אשר עוד תתרחב נפשו עד שיוצא ומתפשט מעל גבול ישראל לשיר את שירת האדם... ויש שמתאחד עם כל היקום כולו עם כל הבריות"¹⁰.

קריאת הרב להתחבר אל העולם הפנימי האישי משתלבת היטב בעולמם של בני הנוער בתקופתנו. נערה מתבגרת שהצטרפה אל אחת הגבעות שבשומרון הסבירה להוריה את הצעד שעשתה במילים הבאות: "אני חייבת לנשום, אני חייבת להתחבר אל הקב"ה בדרך שלי... זה לא מעניין אותי לחיות את החיים הרגילים האלה."¹¹ הנחת היסוד של הרב היא שכל אדם מורכב מאישיות שונה ולכן קיימת חשיבות רבה להתאמת דרך עבודת ה' בהתאם לאישיותו. ההכרח לדגול בסיסמאות שאינן מחוברות לנפש עלול להביא לתחושת ניכור. בהקשר זה כתב הרב בשעתו כי לפעמים קיים מצב כאשר הקשבת הלומד לתכנים ולמסרים הרוחניים היא "הקשבה מפולשה" המתבטאת במעבר התכנים דרך התודעה רק ברמת העתקה וחקיוי **ולא מפגש אמיתי ועמוק עם עולם פנימי**. באחד היישובים כתבו בשעתו בני נוער במכתב הנושא את הכותרת: "חבר'ה סוג ב": "ניסיתים לאלף אותנו במקום לחנך אותנו, בלי לתת לנו אפשרות לביטוי עצמי שלנו... ואז התחלנו לברוח... איבדנו את הרצונות שלנו ואח"כ איבדנו את עצמנו."¹²

תקופת ההתבגרות היא תקופה מורכבת המוגדרת על ידי הראי"ה קוק בספרו "אורות הקודש" כ"דמדומי חמה"- שעת בין הערביים- בין תקופת הילדות התמימה, שבמהלכה "הרצון הטבעי של האדם צריך חינוך של כניעה", לבין תקופת ההתבגרות, שבמהלכה "מעבר מזה מונח הרבה פראות ברצון, ששבירתו היא עליה ופיתוח... ולעומת זה מונח ברצון כוח אור וטוב."¹³

האתגר החינוכי הוא לדעת לשמור על האיזון העדין בתוך נפש המתבגר. לחוש את הרגישות ולהצמיח אישיות בריאה. מרכיב חשוב בדרך לעיצוב אישיות מהסוג המדובר הוא חומרי הלמידה. בספרו "אורות התורה" כתב הרב, בהתייחסותו אל גיוון העולמות הפנימיים של הלומדים: "ישנם שיצאו לתרבות רעה מפני שבדרך לימודם והשלמתם הרוחנית בגדו בתכונתם האישית המיוחדת. הרי שאחד מוכשר לדברי אגדה וענייני ההלכה אינם לפי תכונתו להיות **עסוק בהם בקביעות** (הדגשה שלי- י.ר.)... הוא מרגיש שההשתקעות בהם אינה לפי כישורו

¹⁰ "שיר מרובע", **אורות הקודש**, חלק ב', עמ' תמד- תמה.

¹¹ רודיק הרב י. "נוער הגבעות ומשנת הראי"ה קוק", **שמעתין** (בטאון המורים למקצועות הקודש), תמוז- אלול, תשס"ד, גיליון 157, עמ' 160.

¹² מתוך מכתב "חברה סוג ב" שנכתב בשעתו למערכת עיתון אחד היישובים בשומרון (ללא תאריך).

¹³ **אורות הקודש**, חלק ג', עמ' לו.

העצמי... נפשו מבקשת מקצוע אחר לקביעותה בתורה, ואז היה נשאר נאמן באופן נעלה לקדושת התורה ועושה חיל".¹⁴

בהקשר זה ראוי להזכיר את המקום החשוב שנתן הרב לחשיבה העצמאית ולחיפוש האישי: "וכיוון שהאדם מתחיל להיות מתיירא לחשוב, הרי הוא הולך וטובל בבוץ הבערות, הנוטלת את אור נשמתו, מכשלת את כוחו ומעיבה את רוחו".¹⁵ יתירה מזו, הרב ידע כי החשיבה העצמאית והעמוקה עלולה לגבות מחיר ואף על פי כן דגל בחתירה מתמדת לגילוי האמת והחיבור האישי-נפשי: "מי שאין נפשו משוטטת במרחבים, מי שאינו דורש את אור האמת והטוב בכל לבבו, אינו סובל הריסות רוחניות, אבל אין לו גם בניינים עצמיים. הוא חוסה בצילם של הבניינים הטבעיים כמו השפנים שהסלעים הם מחסה להם. אבל האדם, מי שנשמת אדם בקרבו, נשמתו לא תוכל לחסות כי אם בבניינים שהוא בונה בעמלו הרוחני".¹⁶

דרכו של עולם להפריד הפרדה מוחלטת בין עולם הקודש לבין עולם החול. הפרדה זו כשלעצמה טומנת בחובה אמת גדולה שעיקרה לא לטשטש בין התחומים השונים. בד בבד נער או נערה מתבגרים, שאינם מוצאים את הגשמתם העצמית רק בין כותלי בית המדרש או המוסד החינוכי, כיצד יתמודדו עם "עולם חוץ" שלפעמים מהווה עבורם מקור למימוש ה"אני העצמי" עליו דיבר הרב קוק לעיל? הרב חידש בעניין זה חידוש מרחיק לכת שמעוגן בדברי חז"ל וההגות החסידית.

בקבצים מכתב יד "פנקסי הראי"ה" כתב הרב: "מה שאין אלוקים מושג כי אם מתוך הדת, זה הפיל את העולם בעומק השפלות. האלוקים צריך שיהיה נודע מכל החיים, מכל ההוויה, וממילא יהיה ידוע בכל החיים ובכל ההוויה... אלוקים איננו בתוך הדת, כי אם באותה מידה שהדת עצמה היא חדורה ממה שהוא למעלה מהדת... תורת חיים איננה דת לחוד. תורת חיים שלנו היא **ההתגלות האלוקית המתגלה מכל ההוויה**, התורה וההוויה בהיותם לאחדים, מגלים הם את האלוקים בחיים... הקודש והחול הוא חילוק מצד הדת, הדת תשים משטרה על ענייני הקודש ותניח ידה מענייני החול... האלוקים הוא מתגלה מן הכול, מתוך הקודש ומתוך החול".¹⁷

השקפתו הייחודית של הרב בנושא מערכת היחסים בין עולם הקודש ועולם החול בכלל והעיסוק האומנות בפרט, יוצרת לגיטימציה לעסוק בענפי התרבות לסוגיה ומהווה בסיס חשוב למגמות התקשורת, האומנות והקולנוע בחינוך הדתי בימינו אלו. במאמרו על מגילת שיר השירים כתב הרב בשנת תרס"ג (1903) את

¹⁴ אורות התורה, פרק ט', פסקה ו.

¹⁵ אורות הקודש, חלק ג', עמ' כו.

¹⁶ שם, חלק ב', עמ' שיד.

¹⁷ פנקסי הראי"ה, חלק ד', עמ' ק.

הדברים הבאים: "הספרות, הציור והחיטוב עומדים להוציא אל הפועל את כל המושגים הרוחניים המוטבעים בעמקי הנפש האנושית, וכל זמן שחסר עוד אף שרטוט אחד הנגלה במעמקי הנפש החושבת והמרגשת, שלא יצא אל הפועל, עוד יש חובה לעבודת המחשבת להוציאו. מובן הדבר מעצמו שרק אלה האוצרות שבהיפתחם הם מבסמים את אויר המציאות טוב ויפה לפתח... ואמנם הדברים הגנוזים, שקבורתם היא ביעורם, עליהם מותקנת היתד שעל אוזננו לחפור ולכסות... רק אנשי קודש ראויים להיות שרי קודש"¹⁸. בצורה דומה כתב הרב בספרו "ערפילי טוהר" על חשיבות החוש האסתטי: "חוש האהבה מוכרח הוא להיפתח בכל פרטיו, להראות את כל אוצרות החיים השכליים, ההרגשיים והדמיוניים... כמו"כ צריך החוש האסתטי יפה עד כדי שתוכל הנשמה להתאזר בציור התפארת האצילי"¹⁹.

הרב קוק עצמו היה בבחינת נאה דורש ונאה מקיים. בתקופת שהותו בלונדון ביקר הרב בגלריה הלאומית, ובשעה שראה את יצירותיו של הצייר המפורסם רמברנדט, אמר בנוכחות אברהם מלינקוב שעמד לידו: "רמברנדט היה צדיק... ישנם אנשים גדולים שה' מברך אותם בראיית האור הגנוז... האור בתמונות שלו הוא האור שברא ה' בימי בראשית". בהזדמנות אחרת, העידה באזניי הציירת חיה שוורץ, כי תמונותיה היו תלויות במסדרון המוביל מביתו של הרב קוק אל בית המדרש, ו"בכל בוקר כשעבר הרב קוק ליד התמונות היה עוצר, מוריד את משקפיו, מתבונן בתמונות ואומר 'יפה יפה'".

מגמות הקולנוע, האמנות הפלסטית ותחומים נוספים המעשירים כיום את עולמם של תלמידי החמ"ד הם חלק מהאתגרים שמציבה המודרנה לפני מערכת החינוך. מחד גיסא, ללא ספק תורמים תחומים אלו תרומה משמעותית לפיתוח כוחות הנפש, מאידך גיסא, לאור דברי הרב קוק, אנו מצווים למנוע מתרבות ה"ריאליטי" להשתלט על יצירות התלמידים ועולמם המוסרי.

עולם האמנות והקולנוע קשור הדוק ליצירתו של האדם וההתמודדות עם היצר מהווה נושא חשוב בספרות חז"ל לדורותיהם. שתי דרכים עיקריות מצאנו בהקשר לאופן ההתמודדות: האחת- "דרך הכובש"- שהתבררה לראשונה בפירוש לתורה "הכתב והקבלה" (פרי עטו של הרב יעקב צבי מקעלנבורג), מותרה לצערנו את "תאוות הנפש הטבעית הבהמית" במקומה, וההולך בדרך זו "הוא במלחמה תמידית בנפשו, כי התאוות הבהמיות יחרחרו תמיד ריב ומדון בנפשו". מאידך גיסא, הדרך השנייה- "דרך הישר"- "היא תמימה באין ריב ומדון בנפש פנימה, גם הלב **מלא באהבת ה'** ולא נשאר בלב מקום פנוי לשכון שם תאוה בהמית". הרב קוק,

¹⁸ עולת ראי"ה, חלק ב', עמ' ג.

¹⁹ ערפילי טוהר, עמ' מב.

שהעדיף את "דרך הישר", זיהה את הישרות והטוב כיסודות מהותיים באישיות האדם: "האדם הישר צריך להאמין בחייו, כלומר שיאמין בחיי עצמו והרגשותיו ההולכות בדרך ישרה מיסוד נפשו שהם טובים וישרים ושהם מוליכים בדרך ישרה... נשמה אלוקית שרויה בקרבו".²⁰

אחת האיגרות המפרסמות שכתב הרב, במישור החינוכי, הייתה "איגרת החינוך" (איגרת ק"ע). באיגרתו התייחס הרב למגמות החינוך ומטרותיו ופתח את איגרתו במילים: "מטרת החינוך היא להכשיר את האדם לצורתו המתוקנת, שהנקודה המרכזית שבה היא לעשותו טוב וישר. מאז אשר החל אברהם אבינו לקרוא בשם ה' הייתה לנו לנחלה כי כל מה שתהיה מושרשת בליבו של האדם יותר הקריאה בשם ה', כן יגדל טובו ויושרו ויהיה יותר מאושר לעצמו ולחברה כולה... הכשרת האדם למלחמת החיים נחשבה בנו תמיד למדרגה השנייה של צדדי החינוך ולא עצם מטרתו... על כן לקח מקום בראש החינוך הישראלי תלמוד תורה, ודווקא תלמוד תורה ולא ידיעות אחרות שאין מטרתן כי אם להכשיר את האדם למלחמת החיים ולא לעשותו טוב וישר לפני ה' ואדם".²¹ הראי"ה קוק לא התנגד ללימודי החול ואפילו הכניס אותם בהזדמנויות שונות אל מערכות הלימוד. החשש של הרב היה **מהו היחס בין לימודי הקודש והחול**. השאלה המתבקשת היא: האם ברור למובילי החינוך, הן במסגרת המשפחה הגרעינית והן במערכת החינוך, כי **תשתית החינוך היא לימוד תורה ואהבת ה'.**

בארץ ישראל אופי החינוך צריך להיות שונה מהגלות. בארץ ישראל מערכת החינוך צריכה לעבור מחינוך "מבוסס יראה" לחינוך "מבוסס אהבה". יראת העונש במהותה איננה רלוונטית בארץ הקודש שיסודותיה מעוגנים באהבת ה'. בדרך זו כתב הרב ב"פנקס הדפים": "ארץ ישראל היא מיוחדת לסגולת אהבת ה' יתברך. על כן ההדרכה של עם ה' בארצו צריכה להיות על פי דרכי האהבה, לא על פי דרך של יראת העונש שאין ראוי להשתמש בה בקביעות".²²

תקופת החיים המתאימה ביותר לחינוך הטהור היא תקופת הילדות. במאמרו: "קרבת אלוקים" כתב הרב בהקשר זה: "הטבעיות הטהורה של נשמת האדם יכולים אנו להכיר בהבחנה עמוקה וחודרת בקטנותו של אדם, בתקופת הילדות, בעוד לא נזדהמה נשמתו בזוהמת "השאור שבעיסה" שבמהומת החיים. בהבחנה מבררת רואים אנו, כמה נוח הוא אז האדם לקבל רגש אלוקי".²³ בעת חנוכת בית תלמוד תורה ברחובות, העמיק הרב במשמעותה של תקופת הילדות יחסית לשאר תקופות החיים: "על הילדות תיפול תמיד השאלה איך אנו מכירים אותה כייחוסה לחינוך, אם היא רק כמו הכשר להאישיות, או שיש לה ערך כביר בפני עצמה..."

²⁰ אורות התורה, י"א, ב.

²¹ אגרות ראי"ה, חלק א', איגרת קע.

²² פנקס י"ג, א.

²³ מאמרי הראי"ה, עמ' 32-33.

זאת היא חובתנו לשמר בכל עוז את תומת הילדות וטהרתה ולהעבירה... אל תקופת הגדלות באופן שהגדלות תעניק לה רק את העוז והגבורה החסרים לה".²⁴

מקום נכבד במשנתו החינוכית של הרב תופס לימוד האמונה והתאמתו לנפש הדור ומעלתו הרוחנית. מחד גיסא הצביע הרב על הזנחת לימוד האמונה בתקופתו, כדבריו: "כל התכונה הזאת של דרישת השם היא נעזבת לאין שיעור, המון חכמי התורה איננו יודע ברובו גם את צרכה, וחכמת התורה לתכליתה נחשבת אצלם רק הוספת איזה פלפולים בהוויות של הלכה... אבל לא הם לבדם יאירו את נשמותינו"²⁵. מאידך גיסא, על דרך החיוב, הדגיש הרב את מעלתם הרוחנית של בני דורו ושאיתם לרמה רוחנית משמעותית. דברים ברוח זו כתב הרב בשעתו ב"מאמר הדור": "כיוון שהוא (הדור-י.ר.) מתעלה, כיוון שהוא מרגיש בקרבו אצילות ועדינות, נטייה חזקה להשכיל ולהיטיב... מכל מקום הרי הוא כבר צמא למחשבה והיגיון, ועם זה גם לרגש ישר שמן וטוב... ודור בעל רוח גדול חפץ ומוכרח לחפוץ, בכל מקום שהוא פונה, לשמוע דברים גדולים. ועיקר הגדולה של הדברים הוא שיהיו מסוימים ומבוררים, עם גודלם רוחבם והיקפם".²⁶

עולם האמונה, במיוחד בתקופתנו העכשווית, מאפשר חדירה לעומק הנפש של הנוער והתמודדות עם שאלות יסוד אמוניות המטרידות אותו. יתירה מזו, הגות המותאמת לעולמו של הנוער, מאפשרת גיבוש אישיות עוצמתית וחזקה שתצליח להתמודד עם מהמורות החיים. אמנם, לא תמיד מקורות הלימוד רלוונטיים לעולמו של התלמיד ולכן הראי"ה קוק, בגדולתו החינוכית, לא היסס לכתוב את הדברים הנועזים הבאים: "כשאני אומר שהננו צריכים ללמוד גם את הצד הרוחני שבתורה בדרך תלמוד קבוע ושבזה תלויה ישועת הדור, אינני חושב לצמצם מגמתי על איזה ספרים מיוחדים, לא אחרונים ולא ראשונים. אין כוונתי ללמוד את ה"אמונות ודעות" לרס"ג, את ה"מורה נבוכים" וה"כוזרי" כדי ללמוד את הדעות שבהם... ידעתי גם אני כי רוב העניינים שבספרים היקרים הללו עבר זמנם... הרבה מהם נתבטלו, מפני שנתבטלו יסודותיהם הפילוסופיים, וחלק גדול מהם, אף על פי שהם ראויים להילמד בגלל נצחיותם, אבל העולם נעתק מכל המרחב הרעיוני הזה מפני שעזב את המחשבות הרוחניות ויבחר לו את חכמת החיים והמעשה תחתם... ברור הוא שסופו לשוב ולחפש בנרות את האוצר הרוחני אשר זנח בהיחפזו לתפוס בידו את חומר החיים, אבל דבר זה הוא חיזיון שרק יחידי סגולה יראו אותו ולא נוכל עדיין לצאת עמו בפומבי אל שוק החיים"²⁷.

²⁴ מאמרי הראי"ה, עמ' 228-233.

²⁵ אגרות הראי"ה, חלק ב', עמ' ח.

²⁶ מאמר הדור, עמ' קי-קי"א.

²⁷ אגרות הראי"ה, חלק א', עמ' קמ"ט.

הרב קוק לא ראה את האמונה כ"מסתגרת" בין כותלי בית המדרש בלבד, אלא כנחלת הכלל המטביעה את חותמה על אופי החיים במדינת ישראל. הרב היה מודע לקונפליקט בין הצורך הקיומי **לחנות** את האמונה לבין ההשלכות המעשיות הנובעות מהיעדר חוויה זו. לאור זאת כתב: "ההתקשרות היותר חזקה שבין התקשרויותיו של האדם, היא ההתקשרות שהוא מתקשר לדברים שהם טבעיים אצלו. קישורו של האדם לדברים בלתי טבעיים, היא התקשרות מקרית העלולה להיפסק... אנו מבינים שההתקשרות היותר מוכרחה והיותר נחוצה לו לאדם, היא התקשרות לקדושה "ואני קרבת אלוקים לי טוב", **ותשוקה טבעית חזקה מורגשת תמיד בלב האדם פנימה להתחבר לקדושה עליונה**. עריגה פנימית זו צריכה היא עיבוד והכשרה כדי להוציאה מן הכוח אל הפועל... הניצוץ האלוקי לוטה ומכוסה בקליפות רכות, גסות ודקות. **עלינו מוטלת חובה ועבודה כפולה, להשליך ולהסיר מעליו את הקליפות**, את ה"חוחים והקוצים הסובבים את השושנה העליונה" ואח"כ לעבדו וללטשו עד שנוגה ברקו יאיר על פני העולם כולו".²⁸

הרב מזהה תחושה פנימית עמוקה השואפת למציאות מעבר לעולם העכשווי ותענוגותיו. כדי לחשוף את יסודות התשוקה המדוברת עלינו להסיר את המחיצות (תאוות, מידות רעות), המפרידות בין התודעה לבין עולם הקודש הפנימי. עלינו להיות קשובים לכוחותינו הפנימיים ולהתחבר אליהם. העמדת "ההתקשרות לקדושה", ככוח קיומי המצוי בלב כל אדם, נוטעת בלב הנוער בפרט והדור בכלל, את התקווה שהחיבור לאמונה אינו מצריך רכישה חיצונית אלא חשיפה לעולם פנימי קיים.

האמונה וההכרה בבורא עולם אינן נחלתו של היחיד בלבד, אלא צריכות להיות כוח מניע בחייה של האומה הישראלית במדינת ישראל. במאמרו "למהלך האידאות בישראל" כתב הרב: "בראשית מטעו של העם הזה... נתגלתה השאיפה להקים ציבור אנושי גדול אשר "ישמור את דרך ה' לעשות צדקה ומשפט"... למען דעת שלא רק יחידים, חכמים מצוינים, חסידים ונזירים ואנשי קודם חיים באור האידאה האלוקית, כי גם עמים שלמים... הכוללים בתוכם את כל השדרות האנושיות... מן רום האינטליגנציה האומנותית...ועד הפרולטריון לכל פלגותיו"²⁹. השאיפה המדוברת מציבה יעד בפני מדינת ישראל להוות סמל למדינה מוסרית שכל עניינה, כפי שכתב הרב במקום אחר "להיות יסוד כיסא ה' בעולם".³⁰

מערכת החינוך ותכני הלימוד, הן בלימודי הקודש והן בלימודים הכלליים, אמורים לעצב אישיות טובה יותר ולגבש אזרחים נאמנים לארצם ולמולדתם. הראי"ה קוק הדגיש במשנתו את ההבדל בין חכמת הקודש לבין

²⁸ מאמרי הראי"ה, חלק ב', עמ' 489.

²⁹ אורות, "למהלך האידאות בישראל", פרק ב', עמ' קד.

³⁰ אורות הקודש, חלק ג', עמ' קצא.

חכמות אחרות: "חכמת הקודש היא נעלה מכל חכמה בזה שהיא מהפכת את הרצון והתכונה הנפשית של לומדיה... מה שאין בן החכמות העולמיות... אין להן אותה תכונה מפעלית".³¹ משמעות הדברים היא **קריאה להתאמת תכני הלימוד להיבט המעשי של החיים** וקריאה לא להסתפק רק בלימוד אינטלקטואלי.

בשעתו לימדתי גם את מאמר "הדור", פרי עטו של הרב, בקבוצת נוער ערכית וצמאת ידע. לאחר לימוד טקסטואלי והסבר המאמר ביקשתי מהתלמידים לענות לשאלה האם לדעתם ניתן להחיל כיום את דברי הרב קוק על נוער שאינו שומר מצוות, ולא דווקא על דור החלוצים. להפתעתי, התשובה הייתה כי **התלמידים הדתיים** מרגישים כי דברי הרב במאמרו: "הם דומים שמצאו רק צדדים כהים של רגש בלא דעת, של פחדנות ומורך לב בלא אומץ וגבורת החיים ויחס ליבם בקרבם" מתייחסים אליהם ולא דווקא לנוער שאינו שומר מצוות. התייחסות זו, גם אם היא נקודתית ולא מלמדת על הכלל, מלמדת מחד גיסא על רלוונטיות מאמר "הדור" כבסיס לחשיבה ודיון, ומאידך גיסא מצריכה אותנו להמשיך ולשכלל את חומרי הלמידה ואופני השיח עם התלמידים בכנות ובעומק אינטלקטואלי.

בשולי הדברים אציין בהקשר זה מובאה מחקרית חשובה העוסקת בחשיבות פיתוח החשיבה העצמאית: "המורה איננו עוד מקור הידע הבלעדי... תפקידו חדל להיות מפיץ של "אמיתות מוחלטות" שהן גופי הידע של הדיסציפלינות המקצועיות השונות. הנחת המוצא היא שידע לא יכול להיות מועבר מאדם אחד לשני רק באמצעות הצהרות מילוליות... התלמידים יציעו רעיונות משלהם, יחקרו את ההשלכות של רעיונות המובאים בטקסטים כתובים ויביאו דוגמאות ונימוקים... השינוי המרכזי מתבטא בכך שהתלמיד חדל להיות סביל והופך לפעיל בתהליך הלמידה".³²

חשיבות ה"למידה המשמעותית", הרווחת בתקופתנו במערך הפדגוגי של משרד החינוך, ועידוד החשיבה העצמאית, כפי שהראינו לעיל, מובילים לעיון תמציתי במשנת הרב בנידון, הן לעצם החשיבה העצמאית, והן ליחס הנדרש מאתנו כלפי אנשים שדעתם שונה מהדעה הרווחת והמקובלת. בספרו "אורות הקודש" כתב הרב הנחת יסוד חשובה בעניין זה: "וכיוון שהאדם מתחיל להיות מתיירא לחשוב, הרי הוא הולך וטובל בבוץ הבערות, הנוטלת את נשמתו, מכשלת את כוחו ומעיבה את רוחו".³³ משמעות הדברים היא עידוד החשיבה העצמאית. בד בבד החשיבה העצמאית יוצרת שתי בעיות: האם קיים גבול לחופש הדעות ומה צריך להיות היחס לדעות שונות משלנו.

³¹ שם, חלק א', עמ' א.

³² זוהר ע. **ללמוד, לחשוב וללמוד לחשוב**, עמ' 31. הכותבת היתה יו"ר המזכירות הפדגוגית במשרד החינוך.

³³ **אורות הקודש**, חלק ג', עמ' כו.

באיגרתו של הרב לידידו ד"ר הלל זיידל³⁴ כתב הרב תשובה לשאלתו האם העובדה שהרב "אינו דורש שום שלטון על הדעות היא מפני ההכרח, או שכך צריך להיות על פי דין תורה?" בתשובתו העקרונית כתב הרב: "בעניין ההלכה של חופש הדעות... עד היכן יגיעו גבוליה על פי השכל, שמא תאמר שאין לה גבול, לא תוכל כלל לומר כן... טבע העניין מחייב שיש גבול לחופש הדעות, שאם לא יהיה שום גבול, כל אחד יפרק עול כל מוסר מוסכם... ואז תימלא הארץ נבלה". המשמעות החינוכית מדברי הרב היא לעניין מטבע הלשון הרווח כיום בעניין "חופש הביטוי".

הרב קובע חד משמעית שחייב להיות גבול לחופש הביטוי שאלמלא כן יתמוטטו כל גבולות המוסר. בהמשך דבריו מדגיש הרב כי **דעות המערערות את יסוד החיים של האומה**, "אין שום מקום לסבלנות" ביחס אליהן ו"הסבלן בזה ראוי לביזיון פנימי מכל האומר וגם מכל האדם".

בד בבד עם תיאור עמדתו זו ראוי להדגיש את עמדתו המכבדת של הרב קוק כלפי קבוצות בעלות השקפה מנוגדת להשקפתו, ואת הנחיותיו החינוכיות בנושא זה לכלל ישראל. אחת הדוגמאות הבולטות הממחישות את עמדתו הוא המאמר "מסע המחנות". במסגרת מאמרו כתב הרב: "דומה לנו שהננו מחולקים לשני מחנות. תמיד רגילים לצלצל אצלנו בשני השמות המהווים את הקהל שלנו בכלל, והם "חרדים" ו"חופשיים". שמות חדשים אשר מאז לא היו רגילים להיות מתבטאים אצלנו כלל... שיהיה שם מוגבל המתאר סיעות ומפלגות, מזה לא ידענו... ההבלטה של שני השמות שכל אחד אומר: הנני ממחנה זה והשני אומר גם הוא: הנני ממחנה זה... סותם את הדרך של תיקון והשתלמות משני הצדדים... ונמצא שמכאן ומכאן הננו יוצאים קרחים ומוצא למכאובינו הנפשיים מאין יבוא?".³⁵ יש כמובן בדברים אלו משמעות חינוכית וערכית לימינו. עלינו ללמוד מדברי הרב והתנהגותו כיצד להתייחס גם לקבוצות השונות מאתנו בהשקפת עולמן.

הרב אברהם יצחק הכהן קוק עלה לארץ ישראל בשנת תרס"ד (1904) וכיהן כרבה של יפו והמושבות. באותה תקופה הייתה יפו מרכז "היישוב החדש" ובמסגרת תפקידו נפגש הרב עם חלוצי המושבות שהיו ספוגים בלהט אידאולוגי, אבל מנותקים מעולם התורה והמצוות. הרב קוק התייחס בחום רב אל החלוצים החילוניים ופיתח הגות רעיונית שהתמודדה עם המציאות המורכבת וניסתה להראות כיצד החילון והכפירה עתידים לקדם את מהלך הגאולה. התמודדות הרב קוק עם מגמות החילון והמודרנה הופכת את הגותו, כפי שהראינו לעיל,

³⁴ אגרות הראי"ה, חלק א', עמ' יט-כ.

³⁵ מאמרי הראי"ה, עמ' 76.

למשמעותית ורלוונטית גם לתקופתנו העכשווית כיום במדינת ישראל הריבונית. להלן נציג מספר הנחות יסוד ממשנתו בהקשר זה.

בראש ובראשונה נציג את יסודות השקפתו בעניין החלוצים החילוניים. באיגרת שכתב הרב אל הרידב"ז (הרב יעקב דוד בן זאב וילובסקי) בעניין החלוצים³⁶ הוא הבחין בין שני כוחות הבונים את קדושת ישראל ואת עולמו הפנימי של החלוץ החילוני: כוח הבחירה וכוח הסגולה. כדברי הרב: "האחד הוא סגולה, כלומר: טבע הקדושה שבנשמת ישראל מירושת אבות... והסגולה הוא כוח קדוש פנימי מונח בטבע הנפש ברצון ה', כמו טבע כל דבר מהמציאות, שאי אפשר לו להשתנות כלל... והשני הוא עניין בחירה. זה תלוי במעשה הטוב ובתלמוד תורה. החלק של הסגולה הוא הרבה, בעין ערוך כלל, יותר גדול וקדוש מהחלק התלוי בבחירה... ובעקבתא דמשיחא מתגבר ביותר כוח הסגולה... לפעמים מתגבר חושך כזה שמפסיק את הופעת הסגולה, אבל זה אי אפשר כי אם במי שבא למידה זו להיות חס וחלילה שונא את ישראל".

אבחנתו של הרב משמעותית מאוד גם לדורנו. היחס אל האדם שאינו שומר מצוות **אינו צריך להיות רק תוצאה של תדמיתו החיצונית** המנותקת לכאורה מעולם התורה והמצוות. הרב מתווה כיוון עקרוני חשוב והוא שעולמו הפנימי של האדם, יחסו לארץ ישראל, לעם ישראל, לערכי היהדות וכד' מהווים מרכיב מאוד חשוב ביחסו הנפשי אל ההוויה החילונית.

מרכיב חשוב נוסף בהשקפת הרב קוק על הגאולה הם דבריו בספרו "חזון הגאולה" בעניין פריחתה החומרית של ארץ ישראל כמבשרת את ראשית הגאולה. בניגוד להשקפות המזהות את הגאולה רק בהיבט הרוחני שלה, הרב נתן מקום משמעותי להיבט החומרי, בבחינת משיח בן יוסף, וכך כתב: "כן, אתחלתא דגאולה ודאי הולכת ומופיעה לפנינו. אמנם לא מהיום התחילה הופעה זו, אך מאז התחיל "הקץ המגולה" להגלות. מעת אשר הרי ישראל החלו לעשות ענפים ולשאת פרי לעם ישראל אשר קרבו לבוא, התחילה אתחלתא זו... ודאי קול דודי דופק ואור ה' אחד... מופיע ברוב זוהר מתוך כל המאפלים".³⁷

בהקשר זה יש לציין שאלה חשובה ומשמעותית. אמנם הראי"ה קוק הדגיש את ההיבט החומרי שבגאולת עם ישראל בשלב ראשון, אולם כיצד עלינו להתייחס לתופעות "אנטי גאולתיות" המתרחשות לנגד עינינו בתקופה שאמורה להיות תקופת הגאולה? האם חילול שבת ועוולות מוסריות אינם מערערים את וודאות תהליך הגאולה? כדי להתמודד עם שאלה זו, שיש לה כמובן משמעות רבה גם לתקופתנו, נעיין בדברי הרב צבי יהודה

³⁶ אגרות הראי"ה, חלק ב', איגרת תקנ"ה.

³⁷ חזון הגאולה, עמ' קצט.

קוק, בנו יחידו של הראי"ה קוק: "אותה הדרכת ההדרגה קמעא קמעא, שהיא קובעת את מהלך גאולתם של ישראל לכל צדדיה המעשיים והרוחניים, הלוא היא **כוללת בתוכה גם את כל ההפסקים והעיכובים, גם את כל הנסיגות והכישלונות**, גם את כל העיכובים והסיבוכים... והם מזדקקים לתגבורת של תיקון וחיזוק, לתוספת של עליה ושיפור, ליתר שאת ויתר עוז של שלימות רוממות...עד להופעת כל האורה יש עדיין מקום לערבובי צללים וערפילים".³⁸ קביעתו של הרב צבי יהודה והסברו משמעותיים להבנת השקפת הגאולה במשנת הרב קוק. השקפה זו איננה רואה את הגאולה כתהליך שיטתי אחיד ומתקדם. **תהליך הגאולה כולל בתוכו גם את כל הירידות המוסריות והרוחניות שאנו עדים להן בתקופה זו.**

בד בבד יש לציין ולהדגיש כי הבנתו העמוקה של הרב את תהליך הגאולה ושלביו איננה סותרת את הנחת היסוד שלו בעניין תפקידו של עם ישראל בכלל ובהקמת מדינת ישראל בפרט. באיגרותיו לתנועת "המזרחי" תאר הרב את מגמותיה הרוחניות והמעשיות של תנועת "המזרחי" ביחס לעצמה וביחסה אל הציונות בכלל: "לא הד קול שעם שנאו בעולם הולך לבקש לו מקלט בטוח מרודפיו, לבדו, ראוי להשיב לתנועת עולמים זו את חייה, אלא שגוי קדוש, סגולת העמים, גור אריה יהודה, נעור מתרדמתו הארוכה והנה הוא שב אל נחלתו... המזרחי צריך שיכיר בגאון את גדולת תעודתו- לא להיות שמש למפלגה מעשית, פוליטית... כי אם ליתן לתנועה הגדולה רבת הצבעים ואדירת הפעלים והשאיפות את דחיפת חייה היותר עצומה... הפרגרף שהציונות דבר אין לה עם הדת הוא כבר ההיפך הגמור ממה שכל האומה חושבת, מצירת, מקווה ומאמנת בכל דורותיה".³⁹

בחזונו הגדול, לקראת הקמת מדינה לעם היהודי, התווה הראי"ה קוק קווי יסוד להגשמת חזונו ברוח הדברים שכתבנו לעיל: "בראשית מטעו של העם הזה, אשר ידע לקרוא בשם הרעיון האלוקי הברור והטהור בעת השלטון הכביר של האלילות בטומאתה- פראותה, נתגלתה השאיפה להקים ציבור אנושי גדול אשר "ישמור את דרך ה' לעשות צדקה ומשפט". זו השאיפה שבאה מכוח ההכרה הברורה והעזה להוציא את האנושיות מתחת סבל נורא של צרות רוחניות... למען דעת שלא רק יחידים חכמים מצוינים, חסידים ונזירים ואנשי קודש חיים באור האידאה האלוקית, כי גם עמים שלמים, מתוקנים ומשוכללים בכל תיקוני התרבות והיישוב המדיני... מן רום האינטליגנציה האמנותית... עד המערכות הרחבות הסוציאליות... ועד הפרולטריון לכל פלגותיו".⁴⁰

³⁸ קוק הרב צ. : **לנתיבות ישראל**, חלק א' עמ' קצח-קצט.

³⁹ לקט אגרות בנידון ניתן לראות בספרו של ירון צ. **משנתו של הרב קוק**, ירושלים תשל"ד עמ' 284-231.

⁴⁰ **אורות**, פרק ב', "למהלך האידאות בישראל", עמ' קד.

אני מבקש לסיים מאמר זה בהספדו של הרב משה צבי נריה, תלמידו של הרב קוק, על מורו ורבו הראי"ה קוק. הספד זה פותח פתח להסתכלות והבנה של הרלוונטיות והמשמעות של משנת הרב קוק לתקופתנו: "הוא הצליח ראשית כל בנו. אותנו הציל! אלמלא מחשבותיו ודבריו, דרכיו מעשיו הרי גם אנו היינו בין התועים והמתעים: גם אנו חס ושלום היינו מתרחקים והולכים. "אנו" זה כולל ציבור גדול ורחב. כי עברו עלינו ימי גאות ושפל והיינו מסוערים עד תהום הנפש. כי נמשכנו בכוחות איתנים אל מעבר למחיצות, מחוץ לתחומים, ואיש לא האיר את דרכינו לאמור לנו: זה הדרך לכו בה... והוא היה הראשון אשר דיבר אלינו בשפה חדשה, ואשר הראה לנו כי המחיצות שנראו לנו צרות, מקיפות את הכל וכי התיחומים רחבים... את הכל נוכל למצוא בפנים".⁴¹

---

⁴¹ פורת ח. והיה כנגן המנגן, ירושלים, תש"ס. לימים הספיד הרב חנן פורת ז"ל את הרב נריה ממש במילים אלו. שער א' - מאמרים 13